

Ocene in poročila

Árpád Hornyák, Találkozások-ütközések, fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből. Bocz Nyomdaipari kft, Pécs 2010, 192 str.

Árpád Hornyák nam v knjigi *Srečevanja - konflikti, poglavja iz zgodovine madžarsko - srbskih odnosov v dvajsetem stoletju* med drugim prikazuje dogodke, ki so v večji ali manjši meri vplivali na madžarsko - srbske odnose v 20. stoletju, oziroma točneje, po prvi svetovni vojni. Posamezni sestavki v knjigi so, kot tudi avtor omeni v uvodnem delu, razdeljeni na tri tematske kroge. V prvi del spadajo poglavja, ki poskušajo osvetliti posamezna do sedaj manj znana dejstva v madžarsko - jugoslovanskih/srbskih odnosih. Drugo skupino študije tvorijo poglavja, ki govorijo o tem, kako gledajo na območjih južno od Donave in Drave na njih na Madžare in na Madžarsko. Tretja skupina sestoji iz študij, ki se ukvarjajo s srbsko/jugoslovansko zunanjo politiko in federacijskimi predstavami na Balkanu.

V prvem poglavju se avtor osredotoči predvsem na območje Bačke in Baranje po prvi svetovni vojni ter na srbsko zasedbo tega območja, ki jo je omogočila beograjska vojaška konvencija vse do črte Baja - Pécs - Barcs. Pri tem omeni še presenetljivo dejstvo, da ko so Srbi (Jugoslavija) na mirovni konferenci predložili svoje uradne zahteve, niso zaprosili za priključitev tega območja (Pécs in celo južno Baranjo) k svoji državi, kljub temu da so nanj, vsaj v vojaškem pogledu, gledali kot na zasedeno območje. Kot odgovor na to ponuja avtor več razlag. Po mnenju Gyuleja Hajdudja, enega vodilnih socialdemokratov v Pécsu, je bil vzrok za izpustitev omenjenega območja iz uradnih srbskih zahtev v splošni in železničarski stavki, ki je potekala februarja 1919 v Pécsu in na področjih severno od demarkacijske črte. Če drži, kar je Gyula Hajdu napisal v svojih spominih, mu je srbski polkovnik, namestnik načelnika generalštaba Danilo Kalafatović 18. marca istega leta v Beogradu izjavil, da je bila prav ta stavka tista, ki jih je prepričala, da bi bila napaka zahtevati ta območja, kajti le z nasilnimi sredstvi bi lahko brzdali tamkajšnje prebivalstvo. Zato naj bi generalštab predlagal svoji vladi take napotke jugoslovanski delegaciji, da se naj zahteva samo južni del Baranje, ki je naseljen s srbskim prebivalstvom. Kljub temu da Jugoslovani res niso uradno zaprosili za ta območja, pa Árpád Hornyák piše, da trditev namestnika načelnika generalštaba ne ustreza popolnoma resnici. Jugoslovanska mirovna delegacija naj

bi namreč že pred izbruhom splošne stavke, 18. februarja 1919, seznanila predstavnike velesil, ki so tvorili Vrhovni svet, katera območja bo zahtevala. Med njimi pa ni bilo ne Pécsa ne Baje. Torej stavka, ki je izbruhnila 21. februarja, ni mogla biti vzrok odločitve Jugoslovanov, katera območja bodo zahtevali. Kar zadeva etnično obarvane zahteve glede južnega dela Baranje, pa je ta imela realiteto. Na mirovni konferenci je namreč zelo kmalu postalo jasno, da če bodo upoštevali kakršnakoli dejstva, bo to iz etničnih razlogov. Pri tem avtor knjige doda opazko, da se prav taki etnični razlogi že v preteklosti niso vedno izkazali za svete in nedotakljive, kot je bilo v primeru Madžarske. Omenja še zgodovinarja Andreja Mitrovića, ki se je z jugoslovanske strani bolj podrobno ukvarjal s tem vprašanjem, in ki je v svojih delih omenjal prav etnične razloge oziroma njihovo pomanjkljivost, da jugoslovanska delegacija ni predložila omenjenih ozemelj Vrhovnemu svetu. Mitrović še trdi, da je mirovna delegacija verjela, da z etničnimi razlogi ne bo mogla verodostojno podpreti svoje zahteve, in da so še tisto malo, kar so na koncu uradno zahtevali (južno Baranjo), vnesli v zahteve samo zato, da bodo imeli iz česa popuščati na pogajanjih.

V naslednjem poglavju se dr. Hornják ukvarja z vprašanjem urejanja vojne odškodnine Madžarski ter z odnosom Jugoslavije in Anglije do pridobitve posojila Društva narodov leta 1924. Trianonska mirovna pogodba Madžarsko namreč ni obvezala samo, da se je odpovedala dvema tretjinama svojega ozemlja, pač pa tudi plačila povzročene vojne škode. Višina vojne odškodnine ni bila omenjena v mirovni pogodbi. O tem so odločali kasneje. Vendar pa so do sprejetja te odločitve zarubili vse državno premoženje z namenom, da bi na ta način imeli zagotovilo plačila vojne odškodnine. To pa je povzročilo resno oviro pri nameri, da bi postavili madžarsko gospodarstvo na noge s pomočjo posojila iz tujine. Mednarodni denarni trg namreč tako ni imel nobenega zagotovila, da bo madžarska država – glede na to, da ni mogla svobodno razpolagati s svojimi prihodki – sploh sposobna poplačati posojilo. V takšnih okoliščinah je bil osnovni interes Madžarske, da se čim prej razjasni vprašanje obveznosti vojne odškodnine. Razumljivo je, da madžarski vladi ni bilo vseeno, na kakšen način se bo to vprašanje razrešilo. Najboljša rešitev za njih bi bila, če bi se lahko izognili plačilu odškodnine. Najboljši način za tako rešitev pa so videli v tem, da bi pred svetom dokazali, da njihovo gospodarstvo ni sposobno prenesti takega bremena, tj. plačila odškodnine. Madžarska diplomacija je celo naredila prve korake v tej smeri, v prvi vrsti v Angliji in Italiji, vendar brez uspeha. Spodbudo in posredovanje velesil je Madžarska prav zares potrebovala. Jugoslavija je namreč zagovarjala konec leta 1922 izoblikovano stališče, da bo Madžarska toliko bolj upravljiva, kolikor bolj oslajeno bo njeno gospodarstvo. Za jugoslovansko vlado je bilo z vidika Male antante prednostnega pomena, da Madžarski določijo čim višjo vojno odškodnino. O možnosti pridobitve posojila je Bethlen 8. septembra razpravljal z jugoslovanskim zunanjim ministrom Momčilom Ninčićem, po mnenju avtorja predstavnikom najbolj neupogljivega stališča glede tega vprašanja. Čeprav so Britanci, vsaj po njihovi presoji, naredili vse, kar so lahko, da bi izvedli pritisk nanj, Ninčić vseeno ni pokazal veliko pripravljenosti in volje, da bi spremenil svoje stališče. Jugoslovanski poslanec v Budimpešti Milojević je bil istega mnenja. Po njegovem mnenju naj bi se madžar-

sko-jugoslovanski odnosi samo tedaj lahko »zdravo« razvijali, dokler bo Jugoslavija sposobna preprečiti okrepitev madžarskega gospodarstva.

Árpád Hornyák se v tretjem poglavju posveti vprašanju madžarske manjšine v južnoslovanski politiki madžarske vlade v tridesetih letih dvajsetega stoletja. Piše, da je v izoblikovanju madžarsko-jugoslovanskih odnosov v tem obdobju imelo vprašanje madžarske manjšine prek meje le drugoten pomen. Manjšina naj bi bila samo sredstvo tiste zunanje politike, katere v ospredju je vseskozi stala revizija in razdrtje Male antante. »Madžarstvo«, ki je padlo na drugo stran meje, so lahko izkoristili za razne cilje, predvsem pa, da bi si z njeno pomočjo popravili zunanjepolitični položaj, kajti domnevali so, da bi se dalo na tak način normalizirati odnose s katero od držav Male antante. Jugoslavija je v povezavi z ostalima dvema državama poudarjala, da je urejanje položaja v njihovih državah živeče madžarske manjšine predpogoj kakršnimkoli naslednjim korakom izboljšanja odnosov med njimi. Razlaga je bila vedno ista, namreč da madžarsko javno mnenje ne bi toleriralo približevanja vlade tej ali oni državi, s katero to vprašanje ne bi bilo zadostno rešeno. Jeseni leta 1937 pretrgane razprave med Madžarsko in Malo antanto so po polletnem odmoru aprila leta 1938 spet dobile zalet. Pojavilo se je namreč vprašanje, če se Madžarska sploh hoče sporazumeti z državami Male antante. Madžarska vlada pa je želela razpravljati in se sporazumeti v tem novem terminu v prvi vrsti z Romunijo in Jugoslavijo in šele v primeru sporazuma priključiti še Čehoslovaško. 23. avgusta 1938 so na Bledu podpisali sporazum, v katerem so države Male antante priznale Madžarski enakopravnost glede oboroževanja, v zameno pa je Madžarska podpisala sporazum o nenapadanju. Avtor v knjigi piše, da je bila madžarska vlada na splošno zadovoljna s tem izidom, glede na to, da so ji priznali pravico da nastopa v interesu madžarske manjšine, živeče na ozemlju Male antante (Jugoslavije in Romunije).

Pri naslednjem poglavju se avtor osredotoči na čas med obema svetovnima vojnama ter na »dvolastniški« sistem na madžarsko-jugoslovanski meji. Po določbah trianonskega mirovnega sporazuma je na novo začrtana meja v več primerih presekala cele občine in njim pripadajoča zemljiška posestva, včasih celo posamezna zemljiška gospodstva na polovico. Zaradi novo začrtane meje so ta presekana posestva oziroma lastnike posesti, ki jih je nova meja ločila od lastne posesti, v času med obema svetovnima vojnama imenovali dvolastniki. Obdelava takih posesti, glede na to, da so lastniki posesti živeli na ozemlju druge države, bi postala nemogoča, če bi uporabljali ustaljene poti – s potnimi listi in vizumi – da bi se prevažali med svojo posestjo in prebivališčem. Zato je bilo treba najti nekaj za ureditev tega vprašanja, ki je pomenilo eksistenco za tisoče ljudi. Načeloma sicer to ni predstavljalo posebnih problemov, saj so obliko dvolastniškega sistema ponudile že velesile same na mirovnih pogajanjih, kar so prizadete države, tako Madžarska kot Kraljevina SHS, imele za sprejemljivo. Kljub temu jim na državni ravni ni uspelo zadovoljivo urediti položaja dvolastnikov. Ker ni bilo meddržavnega sporazuma, so na obmejnih območjih stvari reševali s krajevnimi dogovori, ki pa tudi niso zagotavljali dvolastnikom brezpogojni prestop meje.

Gábor Szántó (srbsko Gavro Santo) je osrednja osebnost petega poglavja. Hor-

nyák ga opisuje v povezavi z jugoslovanskim madžarskim gibanjem. Ko so v drugi polovici tridesetih let beograjski vladni krogi ugotovili, da morajo za uveljavljanje obstoječega sistema ustvariti širšo družbeno bazo, se jim je zdelo pomembno, da pritegnejo v politično življenje tudi manjšine, oziroma vsaj skupine ali osebe, da bi na ta način demonstrirali pred domačo opozicijo, predvsem pa, da bi tuje javno mnenje prepričali, da sistem leži na širokih temeljih. Jugoslovanski vladni organi so zato iskali tako osebo, ki je imela določeno stopnjo razpoznavnosti in ki bi bila pripravljena brezpogojno izpolnjevati navodila vlade. Beograd je tako osebo našel v zdravniku, dr. Szántu Gáboru, ki je vzdrževal prijateljske stike z voditelji Narodne radikalne stranke in bil že leta eden od madžarskih uglednih osebnosti.

Nadalje avtor obravnava podobo madžarstva med leti 1918 in 1945 v luči jugoslovanske zunanje politike. Omeni, da zaradi pomanjkanja študij, temelječih na prvotnih virih, ni bil upravičen do celovitega vpogleda v obravnavano temo, lahko je le poskusil orisati glavne značilnosti. V svoji študiji je preučil tudi srbske srednješolske učbenike za zgodovino v obdobju po drugi svetovni vojni vse do današnjih dni. V njih je raziskoval, kakšno podobo madžarstva prikazujejo, madžarsko-srbske odnose, katere osebe iz madžarske zgodovine omenjajo in na kakšen način, koliko prostora namenjajo madžarski zgodovini ter kdo so zgodovinarji, ki sestavljajo učbenike. Ugotovil je, da srbski srednješolci dobivajo/so dobili na splošno pozitivno sliko madžarstva, še posebej v najnovejših izdajah učbenikov za zgodovino.

V poglavju, v katerem podaja sliko Avstro-ogrske monarhije v srbskem zgodovinskoopisju, Árpád Hornyák piše, da Avstro-ogrska monarhija v zadnjem desetletju svojega obstoja ni spadala med priljubljene raziskovalne teme srbskega zgodovinskoopisja. Trdi, da niso nastajala dela ne o monarhiji kot celoti niti v povezavi z gospodarstvom, politiko, kulturo ali vojsko. O monarhiji se torej niso ukvarjali kot z osrednjo temo, temveč so jo le omenjali v drugih delih. Ena izmed izhodiščnih točk raziskovanja ni bila toliko Budimpešta kot Dunaj. Ta je bil priljubljena tema beograjskih zgodovinarjev, med katerimi je avtor poudaril predvsem Mihajla Vojvodića, Andrijo Radenića in Milorada Ekmečića. Omemba imen, kot so Dejan Medaković, Branko Bešlin in Ljubinka Trgovčević, je pomembna zaradi kulturnega in duhovnega vidika raziskav. Avtor omenja še eno smer študij Avstro-ogrske monarhije, ki pa nam prikazuje položaj vojvodinskih Srbov in njihovih političnih prizadevanj do priključitve h Kraljevini Srbiji. Razumljivo je, da se te študije osredotočajo predvsem na madžarski del monarhije in da so se s tem ukvarjali predvsem vojvodinski zgodovinarji, pri čemer avtor omeni Čedomira Popova in Dejana Mikavico.

Tej temi sledi v knjigi poglavje o srbski zunanji politiki na prelomu 13. stoletja do prve balkanske vojne. Avtor poudarja, da je za razumevanje politike Beograda na prehodu iz 19. v 20. stoletje pomembno, da smo si na jasnem, da je bil vse od začetka 19. stoletja najpomembnejši cilj srbske zunanje politike osvoboditev izpod turške oblasti in ustvariti srbsko enotnost, ter da je bil ta cilj v ospredju vse do prve svetovne vojne.

Zgodovinski razvoj zamisli o balkanskem sožitju v prvi polovici 20. stoletja je naslov naslednjega poglavja, ki ga začena s stavkom, da je bil izraz Balkan od začetka

19. stoletja v madžarskem jeziku med drugim sinonim za razklanost. Razvoj balkanskih federacijskih prizadevanj razdeli na štiri obdobja, čeprav piše, da bi bilo mogoče bolj pravilno napisati, da gre tukaj za misel o sodelovanja balkanskih narodov. Prvo obdobje so šestdeseta leta 19. stoletja, drugo prehod iz 19. v 20. stoletje, tretje obdobje trideseta leta 20. stoletja in druga svetovna vojna kot četrto obdobje. Z namenom, da bi pospešili ta postopek, ki je dobil zalet že na Bledu, je novembra 1947 jugoslovanska delegacija z Josipom Brozom Titom na čelu pripotovala v Bolgarijo. Cilj tega srečanja je bil podpis sporazuma, ki jim ga ni uspelo podpisati na Bledu. Pogodbo, ki so jo podpisali 27. novembra, je Tito poimenoval za temeljni kamen prijateljstva med balkanskimi narodi in da to pomeni tako tesno in mnogostransko sodelovanje, da bo nastanek zvezne države čista formalnost. Tito je pred novinarji v Sofiji izjavil še, da bi moral takšen sporazum obstajati tudi med drugimi vzhodnimi državami ter da imajo pogodbe že z Albanijo in s slovanskimi narodi, zdaj so jo podpisali z Bolgarijo, enako pa nameravajo storiti še z Madžarsko in Romunijo. Tako je prišla na vrsto sklenitev še več sporazumov.

V zadnjem poglavju Árpád Hornyák predstavi svojo študijo o južnoslovanskih ureditvenih načrtih in ozemeljskih zahtevah med drugo svetovno vojno ter na pariški mirovni konferenci. V mesecih po razpadu Kraljevine Jugoslavije so nastopile tri politične sile, ki so zahtevale zase pravico, da ponovno združijo razdrobljeno državo. Ena od teh je bila jugoslovanska kraljeva vlada v emigraciji, ki je najprej dobila zatočišče na Bližnjem vzhodu, nato pa v Londonu, in je poskušala samo s svojim golim obstojem simbolizirati določeno kontinuiteto jugoslovanske države, na začetku celo z zadovoljivim uspehom, saj so jo priznale Velika Britanija, ZDA in celo Sovjetska zveza. Druga taka sila, ki je bila bolj ali manj povezana z emigrantsko vlado, je bilo po avtorjevem mnenju četniško gibanje pod vodstvom Dragoljuba (Draže) Mihajlovića. In še tretja sila, ki se je na začetku zdela nepomembna, vendar so leta in aktivni boji pripomogli k njeni vedno večji vlogi in konec koncev tudi priznanje velesil, je bila Komunistična stranka Jugoslavije. Avtor velik del svoje študije posveti tem trem političnim silam in njihovim načrtom povojne ozemeljske ureditve, v katerem okviru poudari mirovne predstave in načrte, povezane z Madžarsko. Glede jugoslovanske politike, povezane z Madžarsko, omeni, da so pokoli Madžarov med jesenjo leta 1944 in spomladjo 1945 pomenili najnižjo točko v medsebojnih odnosih, vendar to kljub temu ni imelo uradnih posledic v odnosih med tema dvema državama. Ko je takrat demokratična in federativna Jugoslavija naznanila novo narodnostno politiko, je hkrati ponudila spravo severni sosed. Vendar to ni pomenilo, da v Jugoslaviji niso obstajali določeni načrti (preselitev, izmenjava prebivalstva) o tem, kako bi se »osvobodili« teh narodnosti, ki, kot piše avtor, v modernih časih za vsako državo pomenijo samo breme. Medtem ko so zamisel o preselitvi zelo hitro zavrnil, so se predstave o izmenjavi prebivalstva od časa do časa, lahko bi se reklo, da v določenih intervalih, vračale na plano. Jugoslovansko-madžarski dogovor o izmenjavi prebivalstva se ni uresničil. Medtem sta državi spletli uradne diplomatske vezi, o čemer sta se – na sicer dokaj neobičajen način – preko pisemske korespondence dogovorila vodji obeh delegacij 25. septembra 1946. 20. februarja 1947 so predstavniki jugoslovanske de-

legacije v Parizu podpisali mirovni sporazum z Madžarsko, s čimer se je začelo novo poglavje madžarsko-jugoslovanskih odnosov, ki je doseglo vrh 8. decembra 1947 s podpisom sporazuma o prijateljstvu in medsebojni pomoči.

Pregled madžarsko-srbskih (jugoslovanskih) odnosov čez skoraj sto let je dolgo obdobje in že sama primerjava z raznimi komponentami je nezanemarljiv in hvalevreden prispevek. S prikazi in ponujenimi razlagami se bo strokovni ali »laični« bralec lahko strinjal ali pa ne. Vsekakor pa bo v knjigi našel veliko iztočnic za nadaljnje študije in/ali poglobljene debate. Knjiga je opremljena tudi s podatki o prvih objavah sestavkov, ki nastopajo v knjigi, ter uporabljenimi viri in literaturo.

Dr. Árpád Hornyák je rojen 1971 in predava na Oddelku za moderno zgodovino na Univerzi v Pécsu na Madžarskem. Sodeloval je na več kot 40 domačih in mednarodnih konferencah, npr. pri nas na simpoziju Jugoslavija v času: devetdeset let od nastanka prve jugoslovanske države, ki ga je 28. in 29. novembra 2008 pripravil oddelek za zgodovino ljubljanske filozofske fakultete (*Hungary, Hungarians and the establishment of Yugoslavia*; objavljeno Jugoslavija v času, ur. B. Balkovec, Historia 15, Ljubljana 2009, str. 255-260). Dr. Hornyák, avtor več kot 30 publikacij, piše recenzije, sodeluje pri raznih znanstvenih projektih in je med drugim član več zgodovinskih društev.

Andreja Jakšič

Tomaž Teropšič, Štajerska v plamenih: taktika, orožje in oprema štirih vojsk na Štajerskem v drugi svetovni vojni. Posavski muzej, Brežice 2012, 839 str., ilustr.

Tomaž Teropšič se je kot avtor knjige *Štajerska v plamenih* posvetil proučevanju taktike bojevanja, oborožitve in opreme partizanskih enot, nemške vojske in policije, njenih pomožnih formacij ter jugoslovanske vojske v domovini oziroma četnikov v času druge svetovne vojne na Spodnjem Štajerskem. Vsebino svojih raziskav in proučevanj nam v knjigi podaja na več načinov, hkrati pa se dotika razprav in komentarjev. Dodal je precej slikovnega materiala, kar znanstveno delo še dodatno bogati. V grobem pa deli vsebino na štiri dele. Prvi del je posvečen geografsko-gospodarskemu orisu »Spodnje« Štajerske med obema vojnama, drugi del se nanaša na položaj slovenskega naroda v prvih mesecih okupacije, v tretjem delu predstavi delovanje Četrte operativne cone NOV in POS, v četrtem, najobsežnejšem delu pa se posveča predstavitvam partizanskih, nemških, četniških (Jugoslovanska vojska v domovini) in zavezniških enot v boju.

V prvem delu nam avtor predstavi kratek geografsko-gospodarski oris »Spodnje« Štajerske v času med obema vojnama. S tem uvodom bralca pripravi na nadaljnjo vsebino in mu hkrati na dober način predstavi položaj dežele pred začetkom nemške okupacije. Nadalje nam oriše tudi položaj slovenskega naroda ob nastopu nemške